

RECENZIJOS

Lietuvos TSR bibliografija. Serija A, 1.
Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547—1861. V.,
„Mintis“, 1969, 728 p., 16 iliustr. 1.
(Lietuvos TSR Knygų rūmai)

Valstybinė registracinė bibliografija Tarybų Lietuvoje yra gerai išvystyta, pasiekusi aukštą lygį. Per 25 savo gyvavimo metus Lietuvos TSR Knygų rūmai pasidarė reikšmingas mokslo tiriamojo darbo centras, suformavęs racionalią darbo metodiką pagal šiuolaikinius mokslo ir praktikos reikalavimus. Jau senokai turime pilną tarybinio laikotarpio knygų ir analizinę bibliografiją. Vadinasi, pirmoji stambi užduotis buvo sėkmingai įvykdyta. Knygų rūmai ėmėsi itin atsakingo ir svarbaus uždavinio: sutelkus stambiausių bibliotekų pastangas, sukurti retrospektyvinę nacionalinę bibliografiją. Savo užmoju tai vienas iš rimčiausių mokslinių kultūrinių darbų.

Lygiagrečiai ruošiamos retrospektyvinės Lietuvos TSR bibliografijos kelios serijos, apimančios knygas lietuvių kalba, periodiką, straipsnius, knygas kitomis kalbomis, išleistas Lietuvoje, lituaniką. Parengtas pirmasis serijos A — „Knygos lietuvių kalba“ tomas apima 1547—1861 m. Šio tomo reikšmė peržengia stambaus bibliografinio darbo ribas: jame atsispindi ilgamečio kruopštaus mokslo tiriamojo darbo, nušviečiant mūsų krašto ištisos epochos kultūrinio gyvenimo istoriją, rezultatai.

Nemaža buvo diskutuota dėl lietuviškų knygų bibliografijos periodizavimo. Į pirmąjį tomą buvo siūloma įtraukti leidinius, išleistus iki 1800, 1863 m. ir kt. Pasirinktas variantas yra pats įtikimiausias. 1861 m., panaikinus baudžiavą, baigėsi feodalizmo ir prasidėjo kapitalizmo laikotarpis Lietuvoje. Taigi pirmasis tomas apima feodalizmo gyvavimo metu išleistas lietuviškas

knygas ir kitus spaudinius — atsišaukimus, lapelius, skelbimus. Jo pabaigoje, prieduose pateikiamos lietuviškų tekstų, išspausdintų knygoje ne lietuvių kalba, lietuviškų rankraščių ir knygų bei rankraščių prūsų kalba bibliografijos. M. Ročkos įžanginiame straipsnyje apžvelgiama feodalizmo laikotarpio lietuviškos knygos raida, pateikiami duomenys apie lietuviškų knygų spausdinimą Vilniuje, Karaliaučiuje ir kitur, pirmąsias spaustuves, knygų tipus, pasaulietiškas ir religinio turinio knygas.

Sudarant pirmąjį tomą, atliktas didžiulis darbas: peržiūrėti visi buvusieji bibliografiniai šaltiniai (detaliai jie aprašyti M. Ročkos straipsnyje), patikrinti leidiniai de visu, palyginti preliminariniai sąrašai su mokslinių bibliotekų fondais, ieškota retų leidinių kitų respublikų ir užsienio šalių bibliotekose. Čia iš viso aprašyti 1352 lietuviški spaudiniai ir 483 knygos su lietuviškais tekstais, rankraščiai ir knygos bei rankraščiai prūsų kalba. Iš spausdintų leidinių 800 patikrinti ir aprašyti de visu, o likusieji — pagal įvairius bibliografinius šaltinius. Taigi turime tikslų lietuviško spausdinto žodžio inventorių iki 1861 m. Išaiškinta daug naujų, anksčiau bibliografijai nežinomų leidinių. Tomas „Knygos lietuvių kalba“ yra papildytas 232 naujais, iki šiol neužfiksuotais įrašais.

Lietuviškos knygos, tekstai, rankraščiai buvo renkami labai atidžiai. Tačiau, nepaisant to, gal kai kas ir praleista. Galimas dalykas, kad ateityje atsiras naujų, iki šiol nežinomų feodalizmo laikotarpio lietuviškų spaudinių. Jau ir dabar yra kilę kai kurių abejonių. Pvz., į bibliografiją ne-

įtraukta penkių tomų Liudviko Bačko „Prūsijos istorija“¹, kurios atskirose vietose duodama daug lietuviškų žodžių, vardų, pavadinimų ir sakinių, nors panašūs kiti tekstai bibliografijoje nurodomi. Taip pat abejojama dėl J. Skeberdžio rankraščio (p. 534, poz. 302), paskelbto 1937 m. žurnale „Mūsų senovė“. Yra duomenų, kad šis rankraštis neautentiškas. Tačiau šie ir kiti neaiškumai jokių būdu nesumenkina didžiulio darbo reikšmės.

Sudarant bibliografiją, buvo gyvai diskutuojama dėl medžiagos išdėstymo tvarkos. Būta nuomonės, kad tikslingiausia knygų aprašus pateikti tradiciniu būdu — chronologine tvarka. Sisteminiis išdėstymas atmetas, nes feodalizmo laikotarpio knygoms jis nepriimtinas: didžiąją dalį spaudinių sudaro religinio turinio literatūra, o likusias irgi neracionalu skirstyti pagal mokslo šakas. Leidinio sudarytojai pasirinko racionaliausią metodą. Jie išdėstė visą medžiagą abėcėlės tvarka pagal autorius arba pavadinimus. Vadinasi, vieno autoriaus knygos susitelkė vienoje vietoje, atsirado galimybė atitinkamoje vietoje pateikti bibliografinę medžiagą. Senojo laikotarpio lietuviškų spaudinių nenuoseklų išdėstymą pagal metus atperka pabaigoje pridėta chronologinė rodyklė. Rodyklėje labiau tinka ir knygų bei rankraščių apytikslis chronologinis skirstymas, negu pačioje bibliografijoje (pvz., prieš 1788 m.—įrašas 483, apie 1794 m.—įrašas 506, prieš 1753 m.—įrašas 1279 ir t. t.).

Bibliografijos reikšmę žymiai padidina minėtieji biobibliografiniai elementai. Čia pateikiami kiekvieno žymesnio autoriaus biografiniai duomenys, nurodoma gana gausi ikitarybinio ir tarybinio laikotarpio literatūra apie autorius ir atskiras knygas. Tai suteikia bibliografiniam leidiniui knygotyrinį pobūdį. Atrenkant šią literatūrą, nuosekliai vadovautasi nusistovėjusiais kriterijais. Bibliografija įgalina rasti pagrindinę spausdintą medžiagą apie feodalizmo laikotarpio lietuvių raštijos atstovus ir lietuviškus spaudinius.

Detaliai susipažinti su lietuviškomis knygomis daug padės moksliskas jų aprašas, pateiktas įvairių rinkinių, kalendorių ir kitų spaudinių turinys, paaiškinimai bei pastabos anotacijose. Prie kiekvieno spaudinio aprašo pažymėta, kur saugomi jo originalai ir fotokopijos arba mikrokopijos, nurodyti bibliotekų šifrai, žinomų spaudinių ypatumai ir defektai. Apibūdinti taip pat ir senieji bibliografiniai šaltiniai, kuriuose užregistruotas atitinkamas spaudinys.

Senieji tekstai transkribuojami, bet mokslinės dokumentacijos tikslais pateikiama antraštinio puslapio fotokopija arba gotiška jo kopija, paliekant rašybos, skyrybos ir kitus ypatumus.

Leidinių aprašai gerai apgalvoti. Tiesa, čia galima padaryti kai kurių smulkių pastabų. Vargu ar vertėjo prie buržuazinėje Lietuvoje Kaune išleidžiamų periodinių leidinių skliaustuose rašyti raidę K. Visiems žinoma, kad didžioji dalis jų tuomet išėjo Kaune, taigi leidimo vietą tikslingiau būtų žymėti vien ne Kaune išleistų leidinių. Neaišku, kodėl analiziniame apraše V. Biržiškos „Aleksandryno“ ir kai kurių kitų užsienyje išleistų knygų nurodyti puslapiai, kai kitais atvejais jie tiksliai nurodomi. Galima diskutuoti ir dėl literatūros apie rašytojus išdėstymo. Ji tikslingai išdėstyta dviem grupėmis — pirma tarybiniai, paskui ikitarybiniai šaltiniai. Grupėse leidiniai nurodyti chronologine tvarka. Jei ikitarybinio laikotarpio medžiagos chronologinis išdėstymas turi kai kurių privalumų, tai tarybiniam laikotarpiui jis beveik netaikytinas, nes vieno autoriaus knygos ir straipsniai išsisklaido po įvairias vietas.

Pirmojo tomo pabaigoje duota plati gerai parengtų pagalbinių rodyklių sistema. Jau minėtoje chronologinėje rodyklėje visa medžiaga pateikta chronologine tvarka. Vienerių metų ribose pirma nurodytos knygos, paskui tekstai ir rankraščiai, o kiekvienoje šių grupių — aprašai abėcėlės tvarka pagal autorius arba pavadinimus.

¹ *Baczko L. Geschichte Preussens. T. 1—5. Königsberg, 1787—1793.*

mus. Visos spaudinių ir rankraščių antraštės įvairiomis kalbomis pateiktos antraščių rodyklėje. Pavardžių rodyklėje ne tik nurodyta, kurioje pozicijoje, kuriame aprašytas knygos puslapyje minimas asmuo, bet trumpai pateikti ir kai kurie faktiniai duomenys: literatūrinė, visuomeninė veikla, profesija, gimimo ir mirties metai. Vertingos taip pat kolektyvų, geografinės, spausdintųjų ir panaudotos literatūros rodyklės.

Medžiaga rodyklėms rinkta iš užregistruotų spaudinių bei rankraščių aprašų, biografijų, anotacijų, o į pavardžių, kolektyvų ir geografinę rodyklę ji pateko ir iš aprašytų de visu spaudinių tekstų. Taigi tomo rodyklės sudaro tobulą pagalbinių aparatą, padedantį lengvai rasti reikiamą medžiagą ir teikiantį nemažą reikšmingos informacijos. Rodyklių sistemoje yra ir biografijų sąrašas, t. y. nurodyti puslapiai, kuriuose pateiktos spaudinių autorių biografijos. Čia pasitaiko kai kurių formalių sprendimų. Pvz., iš rodyklės sužinome, jog 222 puslapyje yra Jono Lechavičiaus (vyresniojo) biografija, o atsivertę jame randame tokį tekstą: „Religinės knygelės autorius. Biografinių žinių trūks-

Lietuvos TSR Valstybinė Respublikinė biblioteka

S. Tomonis
A. Lukošius

Банк В. В. Изучение читателей в России (XIX в.) М., «Книга», 1969. 262 с.

Retrospektyvinis žvilgsnis į skaitytojų tyrimo istoriją turi ne tik pažintinę reikšmę. Nueito kelio analizė padeda išvengti klaidų, bereikalingo lėšų, laiko ir energijos švaistymo. Todėl natūralu, kad gausėja darbų, vis kruopščiau nagrinėjančių ir praėjusio šimtmečio palikimą. Iš jų išsiskiria B. Banko monografija apie XIX a. skaitytojų tyrimą Rusijoje. Žinomas tarybinis sociologas V. Koganas pabrėžia, kad tokie darbai „padeda atkurti užmirštus rusų mokslo puslapius, suprasti jo vystymosi logiką“¹.

XIX a. antrojoje pusėje atlikti skaitytojų tyrimai Rusijoje savo užmoju ir poveikiu skaitančiai visuomenei, metodika ir organizavimu išsikovojo prioritetą Europoje. Ši veikla nuo pavienių entuziastų darbų išaugo iki centralizuotų tyrimų.

Tarybinio skaitytojo tyrinėtojai eina analogišku keliu. Kaupiama informacija apie skaitytoją, pabrėžiamas kompleksinių tyrimų būtinumas, ieškoma skaitymo dėsningumų, kuriami vadovavimo skaitymui teoriniai pagrindai.

¹ Коган В. Печать: конкретно-социологические исследования.— «Наука и жизнь», 1969, № 8, с. 53.

Pirmoji monografija apie XIX a. skaitytojų tyrimą Rusijoje reikšminga šiuolaiki- niams tyrinėtojams daugeliu aspektų. Juk ji yra vertingiausias ilgametės B. Banko veiklos rezultatas. Autorių domina tyrimo tikslai ir objektas. Ypatingas dėmesys skiriamas tyrimo organizavimui ir metodikai ne vien todėl, kad tai autoriaus pati mėgstamiausia ir gerai išnagrinėta darbo sritis. Peršasi išvada, jog, matydamas silpnąsias šių dienų skaitytojų tyrimo puses, B. Bankas sąmoningai akcentuoja šiuos klausimus. O šiandieniniam tyrinėtojiui, dirbančiam skirtingomis sąlygomis, susiduriančiam su kiekybiškai ir kokybiškai išaugusiu skai- tytoju, išliekamą praktinę vertę kaip tik ir turi organizacinis bei metodinis XIX a. skaitytojų iš liaudies tyrimo pali- kimas.

Metodologinės monografijos autoriaus pozicijos paremtos V. Lenino mokymu apie dvi kultūras klasinėje visuomenėje. Skaitytojų pažinime akcentuojami klasiniai interesai, nors to meto tyrinėtojai deklara- vo skaitymo laisvę, apolitiškumą ir pan. Vertinant liaudies švietėjus ir buržuazinės kultūros veikėjus, kurių veikla ir nesava- naudiškos pastangos nežuvo be pėdsakų, parodoma ir tai, kad jie buvo riboti, nesu- gebėjo suprasti ir pažadinti tikrųjų klasinių interesų, tenkinosi „mažais darbais“, tikėjo- si vien kultūrine veikla išspręsti visuome- nines problemas. Tačiau negalima vienodai vertinti visos XIX a. antrosios pusės libe- ralinių švietėjų veiklos. Pvz., po 1861 m. reformos buvo pradėta skatinti raštingumą, steigti sekmadienines ir kitas mokyklas, ko- voti už pilnavertę literatūrą liaudžiai. Tada tai buvo neabejotinai pažangūs žingsniai. Apsiriboti vien tik tokia veikla amžiaus pabaigoje, plečiantis revoliuciniam judėji- miui, reiškė sustingti ir tenkintis buržuazi- niais idealais. Šio principo ne visuomet nuo- sekliai laikomasi. Iš buržuazinių liberalinių švietimo veikėjų kartais reikalaujama maksimalaus revoliucingumo, praktinės veiklos už mokyklos sienų (p. 114—115), o jos nesuradus, tvirtinama, kad liaudžiai primetami jai svetimi interesai, kad tikrųjų,

gyvybinių jos interesų „kultūrininkai“ ne- suprato. Todėl ir atlikti tyrimai nėra ob- jektyvūs.

Nušviečiant užmirštus skaitytojų tyrimo puslapius, panaudoti gausūs archyviniai šaltiniai, peržiūrėta to meto Rusijos perio- dika, bibliotekų ataskaitos, pateikiami už- sienio spaudos atsiliepimai. Šia medžiaga nepiktnaudžiauojama, netgi per daug infor- macijos apie skaitytojų tyrimą slypi nuo- rodose į pirminius šaltinius, kuriuos kiek- vienam besidominčiam sunku būtų ir gauti.

Sukaupta medžiaga išdėstyta griežta chronologine tvarka. Pagrindinės mono- grafijos dalys apima pirmuosius tyrimų bandymus, jų vystymąsi pakilimo ir smu- kimo laikotarpiais. Bet čia vieno asmens arba kolektyvo veikla išblaškyta net per keletą skyrių. Tokiu dėstymo principu vadovaujantis, N. Rubakino veiklos pradžia aptarta vienoje knygos dalyje, o prie jos vėl grįžta tik kitoje, gerokai panagri- nėjus kitų asmenų veiklą.

XIX a. šeštasis—septintasis dešimtmetis sudaro skaitytojo iš liaudies tyrimo prieš- istoriją. Šis periodas mažiausiai atsispindi kituose šaltiniuose. Skaitytojų tyrimo pradžia Rusijoje įprasta laikyti poreforminį laikotarpį, po baudžiavos panaikinimo, kada knyga pradėjo naudotis masinis skaity- tojas, daugiausia valstiečiai.

Monografijoje įtikinamai parodyta, kokį neregėtą iki tol užmojų pasiekė skaitytojų tyrimas XIX a. 2-oje pusėje. Bandoma su- rinkti empirines žinias, jas apibendrinti, pateikti teorines ir praktines išvadas. Skaitytojų pažinimo klausimus gvildeno L. Tols- tojus, atkreipęs visuomenės dėmesį į jų svarbumą, švietimo darbuotojai N. Korfas, Ch. Alčevskaja, pavieniai entuziastai D. Ša- chovskis, A. Prugavinas, I. Abramovas, A. Mičiurinas, kultūriniai rateliai, bibliote- kos, leidyklos, zemstvos ir kt. Sudaromos pirmosios mokslinės centralizuoto skaityto- jų tyrimo programos. Charkovo sekmadie- ninės mokyklos vadovės Ch. Alčevskajos ir jos bendradarbių veikalą „Ką skaityti liaudžiai“ entuziastingai sutiko amžininkai.

jis iškovojo Rusijai prioritetą eksperimentinio skaitytojų tyrimo srityje. Tuo metu pirmąją literatūros, skirtos liaudžiai, tyrimo programą paskelbė N. Rubakinas.

Iki šiol neturėjome išsamios informacijos apie atskirus tyrimų dalyvius, juo labiau šios veiklos vystymosi nagrinėjimo. B. Banko knyga yra ypač vertinga: ji atskleidė nežinomus arba mažai žinomus faktus, juos interpretavo.

N. Rubakinas skaitytojus tiria plačiame socialiniame fone, skaitymą laiko aktualia socialine problema. B. Bankas objektyviai įvertina jo veikalą „Etiudai apie rusų skaitančią visuomenę“ (1895), fiksuojantį pačią turiningiausią atskirų skaitytojų grupių interesų charakteristiką, stambiausią centralizuoto tyrimo realizavimą, naują tyrimo metodiką. Šis veikalas pagal kompleksinį tyrimo pobūdį neprarado aktualumo ir šiandien. Akivaizdūs ir N. Rubakino ribotumai, pirmieji eklektizmo požymiai.

XIX a. paskutiniajame dešimtmetyje kai kurie tyrinėtojai skeptiškai vertino skaitytojų tyrimą, darė išvadą, kad skaitytojo išvis neįmanoma pažinti, kad jo tikrųjų interesų negalima iššifruoti. Sumažėjo publikacijų skaitytojų tyrimo klausimais. Kita dalis surado naujus metodus, buvo sudaromos naujos programos. Marksistinių ratelių nariai darbą su knyga ir skaitytojų pažinimą pajungė revoliuciniams tikslams.

Vilniaus Valst. V. Kapsuko universitetas
Bibliotekininkystės ir mokslinės
informacijos katedra

Knygoje išsamiai parodyta N. Krupskajos veikla. Naudodamasi Ch. Alčevskajos metodika, ji siekia žadinti domėjimąsi marksistine literatūra. Svarbi naujovė, tiriant skaitymą, — darbininkų konkrečių buities ir darbo sąlygų analizė.

Monografijoje nėra gausių žinių apie XIX a. skaitytoją, jo interesų kryptį, skaitymo turinį. Šių klausimų sąmoningai vengiama, siekiant sukoncentruoti dėmesį į tyrimo metodiką ir rezultatų panaudojimą, vadovaujant skaitymui. Komentuojamos tik išvados, kurias skaitytojų iš liaudies tyrinėtojai pateikė savo darbuose. Jos bent iš dalies leidžia spręsti apie patį skaitytoją, jo interesų raidą, skaitomą literatūrą.

Knygos apie XIX a. skaitytojų tyrinėtojus ir jų misiją vertę sudaro mokslinė šios veiklos analizė. Pastangos suprasti vieną iš amžiaus mįslių — skaitytoją iš liaudies — neliko bevaisės. Tarybinės visuomenės dvasinio gyvenimo tyrinėtoji reikšmingos turtingos XIX a. skaitytojų pažinimo tradicijos, tuometinės visuomenės dėmesys ir šios veiklos įvertinimas. Labai laukiama ir naudinga būtų natūrali monografijos tęsa — studija apie XX a. skaitytoją. Skaitytojų tyrimas ir šiandien yra viena aktualiausių bibliotekininkystės problemų.

P. Saudargas